

tributable to difficulties in linguistic conversion were significantly shorter. It can be concluded that filled pauses and filled pause contexts, taken together, do indeed inherently contain information concerning any disharmony that occurs in covert speech planning processes.

Keywords: filled pause, filled pause context, speech planning disharmony, durations

Az inchoatívumokról a melléknévi tövű igeképzés kapcsán a magyar nyelvben

Bevezetés. Dolgozatomban a magyar képzett igék egyik sajátos, más nyelvekkel való összehasonlításban gazdagnak mutató csoportjával foglalkozom, a *meg/fel/ki melegedik – meg/fel/ki melegít, hűvösödik, ki/fel/meg szabadul – ki/fel/meg szabadít, gömbölyödik, kigömbölyödik – kigömbölyít* stb. alakokhoz hasonló melléknévi tövű származékokkal. A szóban forgó igék főként a nyelvtanok szóképzési fejezeteiben említettek, és a leírások szerint nem tűnnek problematikusnak, így irodalmuk is szegényesnek mondható: ismereteim szerint csupán Kiefer Ferenc előfeltevésekkel foglalkozó könyve szentelt külön fejezetet nekik jó három évtizeddel ezelőtt (Kiefer 1983: 146–92). Más nyelvekben a fő funkciójuknak mondott állapotváltozás kapcsán fordult feléjük a figyelem: Labelle 1992; Lin 2004; Kim 2009; Tham 2013. Írásom célja ezért az, hogy újabb szempontokat alkalmazva árnyaljam a róluk alkotott képet, mert mint tapasztalni fogjuk, érintik többek között a denominális verbum képzésének, a melléknév-osztályozásoknak, a lexikai aspektusfajták megjelenítésének, a szemléleti aspektusnak a kérdéseit. Ezek közül jelen írásomban hárommal foglalkozom: 1. mivel nagyrészt az úgynevezett inchoatívumok sorába helyezik őket, áttekintést nyújtok a fogalom ellentmondásuktól sem mentes értelmezéseiről, kijelölöm az általam használt változatát; 2. morfológiai-szemantikai ismérvek segítségével meghatározom a melléknévi alapú igeképzés érvényességi körét a magyarban, ezzel egyidejűleg vizsgálom a *szépül – szépít, öregedik – öregít* típusú, hagyományosan tárgyatlan-tárgyas, a megközelítésemben inchoatív–kautatív–inchoatív igepárok előfordulásának a szabályait; 3. valamint értem az inchoatív igék és a szemléleti aspektus viszonyát. Mivel a három – egymástól nem független – felvetés kellő mélységű taglalása szétfeszítené a rendelkezésemre álló terjedelmi kereteket, figyelmemet az 1. és a 2. pontokban megfogalmazottakra összpontosítom, a 3. kapcsán a további kutatások irányát jelölöm ki.

1. Az inchoatívumok fogalmáról. Az igecsoport eléggé eltérő interpretációiban történetileg két fő nézőpontot különíthetünk el, a szemantikai megközelítéseket és a fogalmat az aspektualitás keretein belül magyarázókat.

1.1. Az inchoatívumok régi nyelvtanainkban. A terminus szinte a nyelvtanírás kezdeteitől ismert, és leírásában – némi túlzással – ott találjuk mindazokat a lényegi megállapításokat, amelyeket a mai kutatások eredményeiként tartunk számon, de a bizonytalanságokat, a még válaszra váró kérdőjeleket úgy szintén.

Utóbbiak közül például azt, hogy milyen jelentéssel bíró igék is nevezhetők inchoatívumnak: a kezdetet megjelenítő, az azzal együtt járó folyamatot is magukba foglalók, avagy a végállapotot jelzők. Sylvester János, első nyelvtanunk, az 1539-ben megjelent *Grammatica Hungaro-Latina* szerzője például a melléknévi tövű igékkel illusztrálja az „Inchoatiua, kezdis tiuő” igéket, és a fordítása arról tanúskodik, hogy ő egyértelműen a kezdőponttal azonosítja tartalmukat: „feruesco, meg kezdek heuülni, calesco, meg kezdek melegedni” (CorpGr. 54). Szenczi Molnár Albert szerint ellenben „A kezdő igék egy megkezdett cselekvés folyamatossá, állandóvá teljesedését jelölik” (C. Vladár 2004: 317), miképpen ezt a „Jobból, Lágyul, bolondul, gazdagul” teszük (i. h.). Földi János meghatározása kisebb hibái ellenére mai tudásunk tükrében is figyelemre méltó: „Kezdegető idő szók (inchoativa) az idő szóbeli változásának kezdetét jelentik. Illyen sok ül, ül végezet, mint gyengül, jobbul és sedik, sodik mint édesedik, vagy tsak: edik, odik, mint halványodik és szik mint: öregszik, betegszik 's a' t.” (Földi 1912: 158). Az igevégződéses taglalásakor nem hagy két-

séget afelől, hogy a kezdés mellett („Folyamodik, tsuszamodik, iramodik” [i. m. 161]) a melléknévi származékokat is ide sorolja: „Frissedek, vénhedik” (i. m. 160). A Debreczeni grammatika szerzői, miután megjegyzik, hogy az igék nemei olyan gazdagok, hogy értelmetlen lenne előszámolni őket, „nagyjából, a végzetek alapján” a „Kezdődést jelentő Végezetek közé” az *-odik*, *-edik*, *-ödik* formákat teszik, „mellyek által a *Kezdődést-jelentő* Igék készülnek; p. o. *világosodik*, *etetesedik*, ‘s a’ t’”. (Debreczeni grammatika 1795: 84). Hozzáteszem, a 166. oldalon a kezdőpontot megadó alakokból (*folya-m-odik*, *fut-a-m-odik*) találunk inkább, és nem a melléknévi tövűekből.

1.2. Az inchoatívumok helye az aspektusirodalomban. A hol az igenemek, hol az ige formai jegyei között fellelhető értelmezésekhez kísértetiesen hasonló dilemmákkal találkozunk az utóbbi fél évszázad aspektuskutatások által is ihletett munkáiban. Mint ismeretes, az aspektus két szegmensként egyfelől a sokféleképpen emlegetett (akcióminőség, szituációs, nézőponti, lexikai aspektus), az ige alaki-szemantikai jellemzőihez kötött aspektusfaját, másfelől a grammatikai jegyekkel bíró szemléleti aspektust különíthetjük el. A továbbiakban az inchoatívumoknak az általam akcióminőségnek nevezett rendszerben elfoglalt helyével foglalkozom. Az akcióminőség az esemény-szerűségek lefolyásának időbeli, módbeli, eredményességi mikéntjét jeleníti meg. Egy-egy nyelv lexikonjához tartozó univerzális jelenség, így használata a megnyilatkozó részéről nem választáson alapuló művelet. Kifejezője az ige képző nélküli vagy képzett formája, előbbire példa az angol *die*, *live*, a magyar *él*, *pihen*, derivációs művelet eredménye ugyanezekből a nyelvekből a *stand up*, *lie down*, az *olvasgat*, *megőrül*, *meg-megáll*. Típusait, klasszifikációit nehéz lenne felsorolni, mert némi maliciával azt mondhatjuk, ahány felosztási kísérlet, annyi típus.

1.2.1. Az inchoativitás mint kezdő akcióminőség. A magyar írásokban tulajdonképpen a fogalom letisztulásának lehetünk tanúi az idézett régi nyelvtanokhoz képest, ugyanis csak a kezdő értelemmel azonosítják, a tárgyat képező melléknévi származékokat tehát kizárják az inchoatívumok sorából. Ezt teszik az aspektuskutatások előtt született nagy lélegzetű nyelvtanaink. A Leíró magyar grammatika a mozzanatos történéssű igék egy altípusának tartja őket: „A mozzanatos történéssű igék egy csoportja kifejezheti, hogy a cselekvés, történéss elkezdődik. A kezdő ige (verbum inchoativum) pontosabban azt jelenti, hogy az egyszer történő cselekvés, történés hirtelen beáll: *kibomlik*, *megfutamodik* [...], vagy hogy a cselekvés, történés lassan elkezdődik: *gyullad*, *éled*, *csendít*” (Temesi 1961: 209). A mai magyar nyelv című egyetemi tankönyv a „cselekvés, történés, állapotváltozás lefolyásának, illetőleg magának a létezésnek, állapotban lételnek módja (akcióminősége)” szerint ugyancsak a mozzanatos típusba helyezi őket: „A mozzanatos történéssű ige (verbum momentaneum) egy pillanatig tartó vagy egyszeri befejezett (perfektív) cselekvést fejez ki. A cselekvés kezdő pillanatát jelentőket szokták kezdő igéknek is nevezni: *éled*, *gyullad*. A cselekvés mozzanatoságát vagy képző fejezi ki: *durran*, *zuhan*, *csavarint*; vagy igekötő: *feláll*, *bezörget*, *megkönyebbedik*; [...] esetleg képző és igekötő együtt: [...] *átsurrantam*” (Veltsovna 1971: 23).

A tisztán látásban az aspektuskutatások fellendülése sem hozott lényeges eredményt, csupán az inchoatívumokhoz rendelt igék köre változott meg valamelyest, elsődlegesen Kiefer Ferenc és Ladányi Mária széles körben elfogadott (Isačenkóra visszavezethető: Isačenko 1962) akcióminőség-meghatározásának betudhatóan: „Az akcióminőség a morfológiailag összetett ige toldalékolással vagy igekötővel bevezetett járulékos tulajdonsága” (Kiefer–Ladányi 2000: 476; majdnem megegyező definíció: Kiefer 2006: 144). Náluk tehát az akcióminőség nem a lexikai egység inherens jellemzője, hanem az alapige jelentéséhez hozzáadott érték, így formai eszközrendszere néhány igekötőre és a *-gat*, *-get* képzőre korlátozódik. A bennünket érdeklő fajtájáról így írnak: „Kezdet (*inchoatív akcióminőség*) a cselekvés, folyamat kezdetét fejezi ki. Morfológiai jele az *el*, *fel* és a *meg* igekötő” (Kiefer–Ladányi 2000: 479), de ugyanígy vélekedik róla az aspektusnak szentelt legutóbbi kötetben Kiefer (2006: 169–70). Ebben viszont új vonásnak tartom az alapszók és a képzett inchoatív igék időbeli lefolyásáról írtakat, vagyis azt, hogy a mozzanatoság ellenére időbeli kiterjedést is rendel hozzájuk: „Az alapige duratív ige, tehát olyan cselekvést vagy folyamatot jelöl, amely egy időintervallummal jellemezhető. Az inchoatív akcióminőség ennek az intervallumnak a baloldali kezdőpontját jelöli” (Kiefer 2006: 169). Okfejtését folytatva: „Az inchoatív akcióminőséget kifejező igék ennek következtében mindig momentán igék, amelyek a többi pillanatnyiságot kifejező

igétől intervallumtulajdonságukban különböznek” (Kiefer 2006: 170). Illusztrálva az előbbieket: a *dübörög* duratív alapige a *fel-* igekötővel a hanghatás kezdetét jelöli (*feldübörög*), amely már pillanatnyi cselekvés.

Fülei-Szántó Endre, aki az alapigének és az igekötős származékoknak egyaránt tulajdonít akciómínőséget, nem szól az effajta igékről (1980: 329–32). Pete István elfogadja az orosz nyelvtudományban bekövetkezett értelmezési változást – az 1970-es akadémiai nyelvtan minden igének tulajdonít a cselekvés módját kifejező képességet, az 1980-as már csak a képzett, igekötős és módosító igékkel rendelkezőknek (Pete 1983: 147). Felosztása között szerepel a kezdő típus, de a melléknévi alapúakat kizárja a jelentésből: *ébred, pezsdül, felháborodik* stb. (i. m. 148). Érdekesség viszont, hogy beszél a „nem teljes mértékű megvalósulás”-ról, mint akciómínőségfajtról (i. m. 149), ahol találunk két melléknévi igét: *meggyengül, meggyengít*.

1.2.2. Az inchoativitás tágabb értelmezései – további dilemmák. Egyértelműen a tágabb értelmezés felé nyitja meg az utat Pátrovics Péter a főként külföldi szakirodalomra (Todorov–Ducrot 1975; Egg 1994: 30) támaszkodó összegző klasszifikációjában: az inchoatív igék (más néven mutatív, transzformatív) szerinte „az eseményeket fokozatos fejlődésükben mutatják be, miközben a hangsúly az egyik állapotból a másikba való átmenetre vagy egy jellemző jegy fokozatos térnyerésére helyeződik” (Pátrovics 2004: 40). Ez azt jelenti, hogy az elképzelt idő és cselekvés balról jobbra haladó egyenesen kizárni látszik a Kiefer által előtérbe állított jobb oldalt, az állapot elérését, és helyébe a „középső részt”, a folyamatot állítja. Német, lengyel, magyar példáiból a bennünket érdeklőket emelem ki: *pirul/vörösödik, zöldül, halkul/csendesedik*. Jellemző jegyüknek a „fokozatosan, lassacskán” jelentéstartalmat mondja, ugyanakkor megjegyzi azt is, hogy „[e]gyes nyelvészek az inchoatív igéket az ingresszív igék szinonimájának tekintik [...] Ingresszív igék (initív): a történések vagy cselekvések kezdetére helyezik a hangsúlyt” (Pátrovics i. m. 40).

Mindenképpen ide kívánczok megerősítésképpen Youri Poupynin felosztása (1999), amelyben szintén elkülönül az ingresszív, klasszikus kezdő és az inchoatív csoport. Az előbbiekről azt mondja, hogy nagyrészt perfektív aspektusúak (*заболеть* ’megbetegszik’, *занемь* ’énekelni kezd’), ritkábban imperfektív (*заболевать* a ’megbetegszik’ imperfektív megfelelője), és lehetnek tárgyasak és nem tárgyasak egyaránt (Poupynin 1999: 24). Az inchoatívumokat az orosz nyelvészeti hagyományoknak megfelelően bizonyos állapotba történő fokozatos átalakulásként definiálja: „this term is applied to verbs denoting gradual transition to a certain state” (Poupynin 1999: 24). Logikusan az igék folyamatos alakjait rendeli hozzájuk: *сохнуть* ’szárad’, *крепнуть* ’erősít’ (i. h.). A változás jobb oldalát, a célhoz érést Poupynin az általános-rezultatív (general-resultative) akciómínőség típusba sorolja (i. m. 29), amely valamely állapotba kerülést, abban bizonyos ideig való maradást fejez ki: *ослабел* ’elgyengült’, *вырос* ’felőtt’.

Hogy tovább szőjem a gondolati párhuzamokat, és egyben visszatérjek a magyar szakirodalomhoz, meg kell jegyezni, hogy Kiefer egy korábbi, a magyar aspektusrendszert felvázoló munkájában (későbbi elképzelésével ellentétesen) szintén kitágítja a kezdő és végpont irányába a fogalmat, és ennek megfelelően az inchoativitásnak két alfaját különíti el: „Valamely Pred akkor és csakis akkor inchoatív, ha Pred(x) minőségi állapotváltozást ír le, és e változás eredményeképpen az x argumentum által jelölt személy vagy tárgy minőségileg új állapotba kerül” (Kiefer 1983: 179). Az inchoatív szituációk egyik altípusa szerinte egy állapot kezdetét, beálltát jelöli (ingresszív szituáció), egy másik pedig egy állapot vagy folyamat végét, befejezését fejezi ki (egresszív szituáció). Ebből persze az következett, hogy az *Anna szépül, Anna haja barnul* típusú igekötő nélküli szerkezeteket Poupynintól eltérően nem mondta inchoatívumnak: „Az inchoatív szituációk mind állapotváltozást írnak le. Mivel azonban minden inchoatív szituáció per definitionem perfektív, a nem perfektív (imperfektív) állapotváltozást leíró szituációk nem lehetnek inchoatívok” (Kiefer 1983: 170).

Mint látjuk, az eddig idézett meghatározások minden lehetséges megoldást (kezdő jelentés, folyamatos állapotváltozás, az állapotváltozás végpontja) megengednek. Az utóbbi évtizedekben ezek közül az állapotváltozás vált dominánssá a külföldi szakirodalomban. Haspelmath a témával foglalkozó alapmunkájában az inchoativitás egyik alapkritériumának az állapotváltozást mondja: „the basic situation must be change of state or a going on” (Haspelmath 1993: 92). Szempontunkból lényeges, hogy az inchoativitás univerzális jegyeinek meghatározásához 40 igepárból álló korpuszt használt 21 nyelvből, köztük a magyarból is. Definíciójának megfelelően egy új állapot kialakulását

jelző, pontszerű történéseket sorol fel (*felébred-felébreszt, összetörik-összetör, elég-eléget, kialszik-kiólt, befejeződik-befejez, megáll-megállít* stb.), bár nem következetes, mert előfordulnak folyamatos megjelenítő formák is, köztük az egyetlen kiemelt melléknévi tövű pár: a *fő-föz, oldódik-old, javul-javít* (i. m. 115–6). (Természetesen ő az első alakokat tekinti csak inchoatívumnak.)

1.3. Az inchoatívumok a vendleri felosztásra épülő aspektusosztályokban. A vendleri négyes (állapotok, cselekvések, teljesítmények, eredmények; Vendler 1957) ontológiai-szemantikai jellegű igeklasszifikációt követő felosztásokban általában a szóban forgó alakokkal az eredmények (achievements) kategóriájában találkozhatunk. Általánosságban azt mondhatjuk, hogy ezt az osztályt a +Dinamikus, –Duratív és +Telikus jegyek jellemzik. Eredményként, pontosabban állapotváltozást tükröző inchoatívumként való megítélésükben meghatározó David R. Dowty elmélete (1979), aki már a vendleri osztályok bemutatásakor felveti könyvében, hogy ezt az osztályt akár meg lehetne feleltetni az inchoatívumoknak: „May be coextensive with inchoatives” (Dowty 1979: 68), mivelhogy állapotváltozást jelenítenek meg. Dowty aspektuselképzelésében meghatározó fogalmak az állapotok és az azokkal összefüggő állapotváltozások. A bennünket érdeklő állapotváltozások lehetnek: a) határozatlanok és b) határozottak. Az előbbieket értelemszerűen határozatlan végpontos szerkezetek (*raise a thermostat, 'felcsavar egy termosztátot' move 'mozog'*). A határozott állapotváltozások osztályába tartozik például a *reach*, amely olyan helyváltozást ír le, amely a tárgy által meghatározott helyre való elérést fejez ki: *He reached the school*. A közben lejátszódó történést a BECOMEØ képlettel írja le, ahol a Ø az állapotot jelöli: az időintervallum kezdetén Ø (az állapot nem áll fenn) helyzet igaz, a végén pedig a Ø (az állapot, az eredmény fennáll). A határozott állapotváltozásokat tovább osztja egyszeri és összetett állapotváltozásokra. Az egyszerieket azonosítja az inchoatívumokkal, vagyis az eredményekkel, és tipikus megtestesítőiknek éppen a melléknévi tövű igéket tartja: „Inchoative verbs derived from adjectives and 'aspectual' complement verbs make up a major part of the class of achievement verbs. At this point we will take the further step of suggesting that all achievements have a logical structure consisting of BECOME plus an embedded clause” (Dowty i. m. 77). A melléknévi tövű származékok kapcsán szól az úgynevezett fokozati (degree) eredményigékről (*darken, war, cool*, lásd Degree-Achievements című alfejezet: i. m. 88–90). Ezek parafrázisának – megerősítve a melléknévi tövű származékok állapotváltozást kifejező funkciójáról általam vallottakat (1.4. rész), a „become ADJ-er” szintagmát mondja. Velük szembe az abszolút állapot elérését megjelenítő *meghal, megszületik* típusú igéket állítja. Ezeknek a parafrázisa a *become ADJ (meghal = 'halott lesz')*.

A határozott állapotváltozások másik típusát a műveltető alakzatokat foglalják magukba nála, ám azok egy másik aspektuális osztályba, a teljesítményigék közé kerülnek (ezek abban különböznek az eredményektől, hogy +Duratív jegyűek).

1.4. Inchoatív–tranzitív–inchoatív igepárok. Dowty kétféle besorolása ráirányítja a figyelmet egy másik vitás kérdésre, nevezetesen arra, hogy az intranzitív–tranzitív igepár mindkét tagja inchoatívumnak mondható-e. Mint láttuk fentebb, Haspelmath a definíciójában az állapotváltozás mellett a magától való történést („going on”) teszi meg az inchoatívumok fő jegyének, vagyis szerinte a pároknak csak a tárgyatlan tagjai inchoatívumok: „it is a pair of verbs which express the same basic situation (generally a change of state, more rarely a going-on) a differ only in that the **causative** verb meaning includes an agent participant who causes the situation, whereas the **inchoative** verb meaning excludes a causing agent and presents the situation as occurring spontaneously” (Haspelmath i. m. 90).

Az ágens nélküliséget tekintve merőben ellentétes véleményt képvisel Christopher Piñón, aki a tranzitív formákat is, vagyis az állapotváltoztatást is bevonja a fogalom körébe. A két alak közötti különbséget ő csupán abban látja, hogy míg az intranzitív változat „tisztá” (pure) állapotváltozást, a tranzitív párja ágens által okozott (agent-caused) állapotba juttatást fejez ki: „the intransitive member of the pair, a.k.a. an inchoative verb, denotes a change of state, and the transitive member of the pair, a.k.a. a causative-inchoative verb, denotes a bringing about of this change of state” (Piñón 2001: 346). Gondolatmenetét követve az inchoatív tag esetében hármass viszony létezik *e* esemény, *x* tárgy és *P* állapotfajta között, és a folyamat így modellálható: *x e* eseményben keresztülmegy egy változáson, amelynek eredményeképpen *P* állapotfajta *s* állapotába kerül. A kauzatív komponens

ugyancsak hármastétel feltételez e esemény, x tárgy és e' esemény között úgy, hogy x az e esemény végrehajtója, e viszont e' -t okozza, következésképpen x e' ágens okozója (Piñón i. m. 352). Példával illusztrálva az előbbieket: *A védők megerősítették a falakat* mondatban a *megerősítették* (e) esemény a 'falak megerősödtek/erősebbé váltak' (e') eseményt eredményezi, amelynek ágens okozói a védők.

Megjegyzem, hogy Piñón véleményét erősíti az alany állapotváltozására építő tesztek megkérdőjelezhetősége a kauzatív-inchoatív szerkezetekben. A tesztek az alanyban bekövetkezett változást, az új állapot létrejöttét az 'és az ebben az állapotban maradt egy ideig' tagmondat hozzátoldásával ellenőrzik. *A falevelek megsárgultak* (és sárgák is maradtak egy ideig) mondat helyes, de különösebb kivétlnivalót nem találunk *A védők megerősítették a várfalakat, és erősek is maradtak hosszú évszázadokon keresztül* mondatban, éppen az e e' -t okozza implikált jelentésének köszönhetően. Az előbbieket alapján a melléknévi származékok tranzitív tagját Piñónt követve kauzatív-inchoatív formáknak nevezem.

1.5 A fogalom körüli ellentmondások összegzése – definícióadás. Az inchoatívumok körüli kérdések, értelmezési ellentmondások, mint tapasztaltuk, számosak. De mi lehet az oka ennek a károsnak, vagyis annak, hogy egy terminus az idők folyamán eredeti értelmétől látszólag eltávolodott funkcióban válik használatossá? A latin eredetű, inchoativus 'kezdő' jelentésnek a változásfolyamatra történő kiterjedését Haspelmath a statikus állapotot kifejező latin szavak *-escere* képzővel alkotott igei származékainak azon tulajdonságával magyarázza, hogy egyszerre jelölik a változási folyamat elindulását és folyamatát: *rubere* 'piros' → *rubescere* 'pirosodni kezd, pirossá válik' (Haspelmath 1993: 108). Amit még hozzátennék: egy statikus állapotból való kimozdulás, valamely változás elkezdődése és a változási folyamat folytatódása főként a melléknév alapú, homogén, időben kiterjedt, duratív változásoknál mosódhat egybe az emberi percepció számára, és ez a nyelvi differenciálás hiányát vonhatja maga után. Ha azt mondom, *Hosszabbodnak a napok*, a napok fokozatos hosszabbodási folyamatára utalok, amelynek pragmatikai előfeltevése, hogy megkezdődött a hosszabbodás. A terjedelmesebb *Elkezdtek hosszabbodni a napok* kijelentéssel tudom a történés megindulását hangsúlyozni, ehhez viszont a hosszabbodás folytatódása kötődik pragmatikai implikációként. A nem duratív situáció ezzel szemben egyik állapotból a vele ellentétes állapotba kerülést fejezi ki, legyen szó klasszikus kezdetről vagy az állapotváltozás megtörténtéről: *Péter elalszik* – 'Péter ébren van' ↔ 'Péter alszik'; *Az ajtó kinyílt* – 'Az ajtó zárva volt' ↔ 'Az ajtó nyitva van'.

Ugyancsak egyértelmű ellentmondást találtunk abban is, hogy a változási folyamatot (*hosszabbodnak a napok*), avagy a változás végpontját megjelenítő szerkezeteket (*meghosszabbodtak a napok*) azonosítsuk-e az inchoatívumokkal. Az utóbbiak állapotváltozásként való felfogása vitán felüli. De lehet-e ugyanezt tenni a *Sötétedik*, *A paprika pirosodik* típusú szerkezetek predikátumával (lásd Pátrovics, Poupynin értelmezését)? Álláspontom szerint igen, mégpedig a melléknévek túlnyomó többségére jellemző graduális vagy más szóval skaláris jelentésszerkezetnek köszönhetően. Röviden: az *éhes* tulajdonság fokozatokra bontható, ezt a fokhatározókkal való kompatibilitása vagy a hasonlító szerkezetben való előfordulása támasztja alá (*egy kicsit/nagyon/rettenetesen éhes vagyok – éhesebb vagyok, mint te*), míg a *terhes* jelentésével ezt nem tudjuk megtenni, mivel az nem graduális melléknév: **nagyon terhes – *terhesebb vagyok, mint te*. (A témáról bővebben: Bolinger 1972; Dowty 1979; Tenny 1992; Hay-Kennedy-Levin 1999; Kennedy 2007). A *paprika pirosodik* típusú predikátumokat az én olvasatomban nem jellemzi inherens belső homogenitás, vagyis a belső fázisaik nem azonosak, szemben mondjuk a statikus állapotot kifejező *ül, ölel, hallgat* igékével (a homogenitásról: Binnick 1991; Michaelis 2002). Másképp vélekedik erről Németh Boglárka, aki hajlik az állapotként való értelmezés felé (Németh 2011: 446). A *pirosodik* szerintem olyan folyamatot jelöl – a pirosság fokozatainak köszönhetően –, ahol t_2 időpontban pirosabb a kapcsolódó alany, mint t_1 -ben, t_3 -ban pedig, mint t_2 -ben, vagyis a szintagma a 'fokozatosan ADJ-bbé válik' képlettel írható le. Az állapotváltozás végpontját megragadó *Megpirosodik* ezzel szemben az 'ADJ-vé válik' formulával (lásd Dowty transzformációit az 1.3. részben). A 'fokozatosan ADJ-bbé válik' és az 'ADJ-vé válik' helyzetek közös vonása tehát az, hogy állapotváltozásokat írunk le, különbségük aspektuális jegyekben mutatkozik meg (lásd a 3. részt).

Összegezve: az inchoativumok (a melléknévi tövű származékokra vonatkoztatva) állapotváltóztatást, állapotváltóztatást vagy az állapotváltozás fokozatos megvalósulását, megvalósítását kifejező intranszitiv és tranzitiv, perfektív és imperfektív aspektusú szerkezetek predikátumai.

2. A melléknévi alapú igeképzés: morfológiai-szemantikai megkötések. A képzésmód legteljesebb formai leírása a magyar szakirodalomban Simonyi Zsigmondnak köszönhető. A melléknévből igét létrehozó három legtipikusabb képzőből a bennünket elsődlegesen érdeklő *-odik*, *-edik*, *-ödik* és *-ul*, *-ül*, *-ít* alakokat a következőképpen jellemzi: „Az *-ul*, *-ül* képzős igék valamivé válást, ill. szorosán véve valamilyenné válást fejeznek ki” (Simonyi 1895: 462). Az *-odik*, *-edik*, *-ödik* funkcióját az előzővel megegyezőnek mondja, különbséget a kapcsolódásában lát csupán: „emez nem igen járul egytaguakhoz, sem pedig *d* végű melléknemekhez” (Simonyi 1895: 463). Az intranszitiv képzőváltozatok jelentésének meghatározása mai tudásunk szerint is helyes, az egyazon funkcióval való osztásuk formai elkülönítését tekintve is egyet kell vele értenünk: az egytagú, valamint *d* végű melléknemek valóban az *-ul*, *-ül* képzőkkel alkotnak igéket: *szépül*, *zöldül*, *szabadul*, *rövidül*. Az *-ít* képzőről ezt olvashatjuk nála: „Mind az *-ül*, mind az *-od(ik)* képzős denominális igéknek van *-ít* képzős transitív párjok, mely valamilyenné változtatást jelent, tehát amazoknak mintegy causativuma” (Simonyi i. m. 465). Az Akadémiai Kézikönyvek sorozatban megjelenő Magyar nyelv más aspektusból erősíti meg a képzésmód gyakoriságát: „Az akcióminőség-képzés a következő igecsoportok esetében termékeny: a ’tesz vmit vhowa’ és ’tesz vmit vmilyenné’ jelentésmozzanatot tartalmazó cselekvésigék, valamint a ’vállik vmilyenné’ jelentésmozzanatot tartalmazó intranszitiv igék esetében (Kiefer 2006: 42, kiemelés tőlem: Sz. K.).

A képzés produktív voltáról leirtak két részkérdésben kívánnak kiegészítést, korrekciót. Egyfelől az iménti megállapítások érvényességét tekintve, vagyis meg kell vizsgálnunk, mennyire szabályos az inchoativumok és kauzativumok párként való előfordulása, de foglalkoznunk kell a képzés szemantikai behatároltságával is.

2.1. A melléknévi tövű igeképzés szemantikai megkötései. Kezdjük a választ az utóbbi, könynyebbnek látszó kérdéssel. És most a látszaton van a hangsúly, hiszen a csoportosulás népes volta ellenére már a felületes tesztek is azt jelzik, hogy egyes melléknemek részt vehetnek az igeképzésnek ebben a módjában, mások ellenben nem: léteznek például a *rövidül*, *vénül*, *nyurgul*, *sekélyesedik*, *elembertelenedik* lexémák, de nincs **kurtul*, **aggodik*, **irigyedik*, **irigyít*, **egészségtelenedik*, **gyönyörödik*, **bánatosodik* stb. A választásban, hogy egy beszélőközösség a rendelkezésére álló eszközrendszerből melyik melléknévi jelentést tartja inkább alkalmasnak arra, hogy bevonja a lexémaképzés folyamatába, és mikor dönt úgy, hogy szintagmával (jelen esetben a ’vmilyenné vállik’ vagy ’valamilyenné tesz’ szerkezettel) adja vissza a jelentést, bizonyára több tényező is közrejátszik motívál vagy visszatartó erőként, így a kommunikációs szükségletek, az előfordulás gyakorisága, a gazdaságosság, az analógia erőssége stb. A továbbiakban a szemantikai szabályok, megkötések szerepének eredek a nyomába.

Kiindulópontul Dixon melléknév-klasszifikációját, illetve a melléknévi alapú igeképzésről szóló megállapításait használok. A korábbi, 1982-es munkájában (Dixon 1982) a melléknemeket hét szemantikai fogalomkörbe sorolta, későbbi 2004-es cikkében a nyelvek között különbségeket is figyelembe véve tovább árnyalta felosztását. A különféle nyelvek melléknévrendszereit összevetve arra a következtetésre jutott ugyanis, hogy vannak nyelvek, amelyekből teljesen hiányzik ez a szófaj, míg a másik póluson elhelyezkedőkben világos, jól elkülöníthető, szemantikailag is teljes szófaji csoportot alkotnak (ide tartozik a magyar is). A két pólus között fokozatok állapíthatók meg. A melléknemek alaposztályait (core classes) a következő fogalmakat megjelenítő csoportok alkotják rendszerben: DIMENZÍÓ (*kicsi*, *nagy*, *hosszú*, *rövid*), KOR (*új*, *régi*, *fiatal*, *öreg*), ÉRTÉK (*jó*, *rossz*, *kedves*, *bájos*), SZÍN (*sötét*, *feke*, *piros*). A melléknemek közepes vagy széles kiterjedésű körének, az úgynevezett perifériális osztálynak a fogalmi egységei az alábbiak: FIZIKAI TULAJDONSÁG (*kemény*, *lág*, *nehéz*), EMBERI HAJLAM (*boldog*, *irigy*, *féltékeny*), SEBESSÉG (*gyors*, *lassú*, *komótos*). A melléknemek legszélesebb kategóriáját tartalmazó nyelvekben szerinte még hat további fogalomhoz köthető típus létezik: NEHÉZSÉG (*könnyű*, *nehéz*, *gyenge*), HASONLÓSÁG (*hasonló*, *eltérő*), MINŐSÍTÉS (*határozott*, *igaz*, *valószínű*), MENNYISEGI JELÖLÉS (*sok*, *kevés*, *néhány*),

POZÍCIÓ (*magas, alacsony, közeli, távoli*), SORSZÁMNEVEK: *első, második* (Dixon 2004: 3–4). Frissebb klasszifikációjának utolsó hat fogalma szempontomból nem bír jelentőséggel (a sorszámnevekből nem képezhetők igék, a többi öt típus pedig az alap- vagy perifériális osztályokba is beleilleszthető), így az 1982-es fogalmakat hívtam segítségül annak meghatározásában, hogy melyekből képezhető ige, és melyekből nem. (Mint minden szemantikai alapú értékelés, Dixoné is tartalmaz szubjektív elemeket.) Mivel az angol szerényebb morfológiai eszközkészlettel bír a magyarnál, Dixonéval csak részben egyező következtetéseket tudok levonni.

A DIMENZIÓ-t alkotó melléknévek (*kicsi, nagy, hosszú, rövid*) az angolhoz hasonlóan zömében részt vesznek az igeképzésben: *rövidül, hosszabbodik, egyenesedik*. A KOR-t jelölő lexémákról (*új, régi, fiatal, öreg*) a magyarban ugyanezt mondhatjuk el: *megújul, fiatalodik, öregszik, vénül, korosodik, elagg*. Az ÉRTÉK (*jó, rossz, bájos*) csoportban az angolban csak a két alapérték (*good, bad*) válhat a deriváció alapjává, de a magyarban is itt a legszűkebbek a lehetőségek: nincs például **fontosodik, *furcsul, *különösödik*. A SZÍN fogalmához tartozó melléknévekből az angolhoz viszonyítva több ige képezhető a magyarban (Dixon a *black, white, yellow* szavakat említi): az elsődleges színekből (*piros, sárga, kék*), az ezekből kikeverhető alapszínekből (*piros, zöld, kék, barna*) képezhető ige a magyarban (*fehéredik, feketedik, pirosodik/pirul, vörösödik, zöldül, kékül, barnul*), de részt vesz a derivációban a *szürke, a lila, sőt az ezüst* is (*szürkül, lilul, ezüstösödik*). Nem hozható létre viszont szó a különféle árnyalatokból: **világoskékül, *bordul, *rózsaszínül, narancssárgul, *püspöklilul *világoslilul* stb. A FIZIKAI TULAJDONSÁG csoport tagjai a magyarban (és az angolban is) aktívan részt vesznek az igeképzésben: *keményedik, lágyít, hígul, hígít, súlyosít, csorbul, csorbít* stb. Az EMBERI HAJLAM kategóriát alkotó melléknéveknek az angolban nincs inchoatív igéjük, ahogy a nyelvünkben sem: **kedvesedik, *barátságosodik, *irigyedik*. Ha viszont a *komoly, vidám, szomorú* ide tartoznak, akkor igen. A SEBESSÉG két ellentétes pólusán elhelyezkedő *gyors, lassú* melléknéveknek mind az angolban, mind a magyarban van igei alakja.

A kapcsolódási szabályok feltérképezése ennél mélyebb empirikus vizsgálódásokat kíván, de valószínűsítem, hogy az adott minőséget, tulajdonságot legáltalánosabban kifejező szavak vesznek részt a képzésben, az intenzitásbeli, fokozati különbségeiket jelölők nem: *buta* → *butul, hülye* → *hülyül*, de: **ostobul, *gügyül, *lúkul*. A *szép* szinonimáiból sem tudunk igét alkotni (**csodálatosít, *csodálatosodik, *gyönyörödik, *gyönyörít*), ahogy a tulajdonságokat valamilyen szóképpel (metaforával, metonimiával) visszaadókól sem. A *buta* szinonimáinál maradván a *fajankó, tökfilkó, tökkelütött* szavakból nem alkotók igék.

Vizsgálandók továbbá a képzés formai korlátai, illetve a kommunikációs szükségletek és a formai sajátosságok kölcsönhatása: a melléknév képzett volta hol akadálynak tűnik ugyanis (**egésztelenedik, *sósul*), hol nem: *elszegtelenedik, elembertelenedik, megkoszosodik, megavasodik, megecetessedik, elkedvetlenedik, elbátortalanodik*.

2.2. Az inchoatív–kauzatív–inchoatív igepárok képzésének megkötéseiről. A képzésük alaki szabályai nem bonyolultak: az inchoatív–kauzatív melléknévi tövű igeképzés során a tö az esetek túlnyomó többségében változatlan marad: *zöldül–zöldít, fiatalodik–fiatalít*. Kisebb módosulást csak a magánhangzóra végződő szavak mutatnak, amelyeknek utolsó magánhangzója eltűnik az ugyancsak magánhangzóval kezdődő igeképzők előtt: *durva* → *durvul, fakó* → *fakul, drága* → *drágul* stb. Ide tartozik az *ú, ü* végű melléknévek viszonylag népes társasága, amelyek háromféleképpen kerülnek el a magánhangzó–torlódást: a) a szóvégi magánhangzó az előzőkhöz hasonlóan lekopik (*keserű* → *keseredik, lassú* → *lassul, savanyú* → *savanyodik, szomorú* → *elszomorodik*), b) az alapfok helyett a középfokú forma szolgál kiindulópontul: *hosszú* → *hosszabbodik, kis* → *kisebbedik, könnyű* → *könnyebbodik, lassú* → *lassúbbodik; olcsóbbodik*; c) ejtéskönnyítő *s* előzi meg a képzőt: *egyszerű* → *egyszerűsít, nagykorú* → *nagykorúsít, célszerű* → *célszerűsít, számszerű* → *számszerűsít, népszerű* → *népszerűsít, korszerű* → *korszerűsödik* → *korszerűsít*.

Piñón idézett írásában azt is hangsúlyozza, hogy az igazi kérdés az inchoatív–kauzatív–inchoatív igék kapcsán annak megválaszolása, miért nem alkotnak teljes rendszert, vagyis miért hiányzik az egyik vagy a másik póluson elhelyezkedő elem. Mondhatjuk azt, hogy *A pénz nem boldogít*, viszont intranszitivvé nem tehetjük a szerkezetet: **A pénztől nem boldogodunk*. Ez fordítva is igaz: *A tojás megzápult* mondatnak nincs kauzatív változata: **A tojást megzápították*. A kétféle forma előfordulásának értelemszerűen három típusát különíthetjük el: 1. Az inchoatív–kauzatív–

inchoatív alakok párt alkotnak, ezt Haspelmath a melléknévi tövű alakok fő vonásának tartja: „this alternation is particularly regular in verbs that are derived from adjectives” (Haspelmath 1993: 94). Tegyük hozzá, hogy a példaként említett német és szláv nyelvekénél terjedelmesebb a családjuk a magyarban. 2. Csak az inchoatív, ágens nélküli változat létezik, amelynek a jelentése ‘magától a melléknévi töben kifejezett tulajdonságúvá válik’. Nyelvünkben ide sorolható a valamivel való ellátottságot kifejező -s, illetve fosztóképzős származékok elég népes családja (kb. 50 ilyen szótári alakot tudtam összegyűjteni). Közülük néhány: *megcsontosodik, megdohosodik, megecetesedik, megfűriasodik, megfűrgesedik* stb. Megjegyzendő, hogy némelyikük igekező nélkül statikus állapot megjelentésére is alkalmas: ott *penészesedik/rozsdásodik egy sarokban*. 3. Csak az kauzatív-inchoatív lexéma létezik: *csirátlanít, gondtalanít, boldogtalanít, boldogít, feljűjt, megmásit*.

Az egyik vagy másik elem hiányát Piñón a Haspelmathnál is kulcsfontosságú tényezőben látja, mégpedig abban, hogy a kauzatív-inchoatív igeik ágensek által végzett folyamatokat jelenítenek meg, míg az inchoatívaknál ez nem szükségszerű. Ebből az következik, hogy a kauzatív-inchoatív képzés elmarad, ha nincs lehetséges ágens a szituációban, és fordítva, az inchoatív képzés nem valószínű, ha az okozó ágens szükséges: „...the derivation of a causative-inchoative verb will fail if no agent is possible and the derivation of an inchoative verb will fail if a causing agent is necessary” (Piñón 2001: 357). Az inchoatív forma hiányát illusztráló példája alapján (*The baby dirtied his diapers* ‘A bébi bepiszkította a pelenkáját’ **His diapers dirtied* ‘A pelenkája bepiszkolódott’ i. m. 347) hozzá kell tennünk, hogy a magyar nyelvben az inchoatív jelentés létrehozása gyakoribb, mint az angolban, és ezt az is alátámasztja, hogy a Piñón által kérdésesnek tartott mondat a magyarban jó, sőt tudatosan is élünk az ágenstelenítés lehetőségével: *A cipőm bepiszkolódott/besározódott*.

A kétféle alak képzésének módjára rátérve, többféle elképzelés született arról, hogy melyik forma szolgál alapul a másik megalkotásához. Az egyik elképzelés szerint inkább az inchoatív alakokból képezetnek a kauzatív-inchoatívok (Parsons 1990), amely elképzelés a nyelvek közötti összehasonlításban nem állja meg a helyét. (A magyarban sem tipikus útja a derivációnak: *ég* → *éget*.) Levin és Rappaport Hovav modelljében (1995) éppen fordítva történik, a kauzatív-inchoatív igeik az inchoatívok kiindulópontjai. (Nyelvünkben ugyancsak létező, de ritkább esetek.) Az egyes nyelvek jellegzetességeire figyelő összegzést az képzésmódról Haspelmath adott többször idézett tanulmányában (Haspelmath 1993: 87–111). Ő Nedjalkov és Sil’nickij alapján (1969) az ige párok létrejöttének három útját különíti el: a kauzatív alternációt (causative alternation), az antikauzatív alternációt (anticausative alternation) és a nem közvetlent (non directed alternation) alternációt. Az első esetben a kauzatív képzés kiinduló eleme az inchoatív ige, lásd a francia *fondre* ‘olvad’ és *faire fondre* ‘olvaszt’ formákat. (Haspelmath hibásan több magyar igit is így azonosít anyagában, közülük én csupán az *elég-eléget, fő-föz, megfagy-megfagyaszt, megáll-megállít* párokat helyezném ide.) Az antikauzatív váltásnál a mozgás iránya fordított, a kauzatív igeből alkotunk inchoatív változatot: ilyen az orosz *katat* ‘gurít, gördít’ → *katat’sja* ‘gurul, gördül’ (Haspelmath i. m. 90–1), de említhetnénk a francia *se*, a német *sich* visszaható névmással alkotott igeiket: *réveiller – se réveiller, heben – sich heben*. Magyar példák: *összetör/összetörik, befejez/befejeződik*. A tárgyat képező melléknévi tövű derivátumok a harmadik, nem közvetlen alternációhoz sorolhatók, amikor is az inchoatív-kauzatív alakok nem egymásból eredeztethetők. Ennek a képzésfajtának több válfaja közül az úgynevezett azonos pólusút (equipollent) testesítik meg. Ilyenkor az inchoatív és kauzatív-inchoatív alakok egyazon, az alapjelentést hordó tövből jönnek létre: *szép* → *szépül, szépít*. (A másik két altípusra, a szuppletív váltásra, amikor is a két ige eltérő tövekből képződik [*megöl – meghal*], valamint a labilis váltásra, amikor egyazon forma tölti be az inchoatív és a kauzatív funkciót, a melléknévi tövű igeik között nincs példa.)

Haspelmath az egyes nyelvekre vonatkozó tipológiai következtetések levonásakor éppen a melléknévi derivátumok figyelmen kívül hagyása miatt nem tud hű képet nyújtani a magyar nyelvről. (Igaz, a leginkább preferált képzés így is az azonos pólusú lesz statisztikájában.) Piñón viszont az ige pár létrehozásának magyar nyelvre jellemző eseteként említi: „Hungarian is a language that favors equipollent alternation” (Piñón 2001: 348). Abban is igazat kell adnunk neki, hogy az inchoatív, kauzatív-inchoatív elsődlegességét szemantikai ismérvektől, az ágens szükségességétől, szükségletenségétől kell függővé tennünk (i. m. 360–2).

3. A nézőponti aspektus és az inchoatív–kautatív-inchoatív igék. A bevezetőben felvetett három rész kérdés közül vitathatatlanul a szóban forgó igepárok aspektusbeli megítélése okozza a legnagyobb nehézséget. Az aspektualitás másik szintjét magába foglaló nézőponti aspektus Smith szerint (1991) kevésbé kötött, mert annak függvénye, hogy a beszélő mennyit akar láttatni az adott eseményből, vagyis a fényképezőgép lencséjéhez hasonlóan az eseményszerűség egészére vagy egy részére irányítja-e a figyelmet. A nézőponti aspektus ebből következően, szemben a lexikaival, választás eredménye. A perfektív predikátum egyetlen, általában múltbeli, egységes egészként szemlélt, telikus (tehát célra irányuló, behatárolt) eseményt jelöl, amelyet általában egy kezdeti állapotból annak ellentétéjére való átváltásnak tekinthetünk: „typically denote a single event, seen as an unanalysed whole, with a well-defined result or end-state, located in the past. More often than not, the event will be punctual, or at least, it will be seen as a single transition from one state to its opposite, the duration of which can be disregarded” (Dahl 1985: 78). Elhatárolásukra számos tesztet alkalmaz a szakirodalom, amelyek közül a két leggyakoribb a határpontos (*egy óra alatt*) és a határpont nélküli (*egy órán keresztül*) időmódosítókkal való összeférhetőségük, valamint az úgynevezett részintervallum-kritérium. Az utóbbi értelmében folyamatos a predikátum, ha a predikátum által leírt eseményszerűség fennáll a szóban forgó időtartomány legtöbb osztatában. A perfektív predikátum által leírt eseményszerűség ellenben csak a teljes időtartományra lehet érvényes, annak osztataira nem. *Az idő melegeedik* és *A leves 5 perc alatt megmelegeedik* mondatok állítmányainak közös vonása, hogy állapotváltozást fejeznek ki, de a *melegeedik* egy olyan elkezdett folyamatot feltételez, amelyben x_t időpontban melegebb, mint t₁-ben, t₂-ben pedig melegebb, mint t₃-ben. A *megmelegeedik* pedig a folyamatot és a végpontot egy időbeli egységbe sűrítve az állapotváltozás megtörténtét, az új (statikus) állapot (meleg) létrejöttét jelenti, ami nem igaz az oda vezető folyamat osztataira. Az első forma tehát imperfektív, a második perfektív. A szemléleti aspektus megjelenésmódja nyelvenként változó, lehet szintaktikai (angol), de akár az ige morfológiájában gyökeredző (szláv nyelvek) vagy akár vegyes, mint a magyar. Nyelvünkben az igeikötők megléte, illetve hiánya meghatározhatja az adott állapotváltozás imperfektív vagy perfektív aspektuális tartományba tartozását a lexika szintjén, ennek ellenére elnagyolt állítás lenne, ha azt mondanánk, hogy az aspektuális oppozíció minden esetben morfológiai szinten jelenik meg. Nem elhanyagolható ugyanis a szintaktikai eszközök módosító ereje, de a melléknévi származékok esetében a szótó szemantikai jellemzői is befolyásoló erőként jelenhetnek meg. *Az idő (egy nap alatt) 5 fokot melegedett* és a *János sokat kopaszodott* predikátumi szerkezetek skaláris és zárt körű melléknévből képzett alakokat tartalmaznak, így a kiemelt fokhatározók is perfektívvé tehetik őket. A Hay, Kennedy és Levin szerzőhármás (1999) által elkülönített úgynevezett zárt körű (close-range) melléknéveknek van maximális értékük, vagyis létezik az általuk kifejezett tulajdonság végső foka ('teljesen meleg', 'teljesen kopasz', 'teljesen egyenes' stb.), következésképpen eltérő értékeik azonosíthatók. A nyitott körű (open range) melléknévi származékoknak ellenben nincsenek határok közé szorítható értékeik (*'teljesen hosszú', *'teljesen széles'), fokozataiknak bármelyike felfogható maximális értékként, ahogy azt *Az utat két hónapon keresztül hosszabbították* mondat mutatja. Mint látjuk, a mondat kompatibilis nem duratív időhatározóval, mégis lehet perfektív olvasata: 'az utat meghosszabbították'. *A leves 5 percen keresztül melegedett* mondatból viszont nem következik, hogy a leves megmelegedett.

Visszatérve a vizsgált igéink aspektuális viselkedésére: első pillantásra is megállapítható, hogy vannak olyan (nagy részét pszichológiai változásokat visszaadó) származékok, amelyek igeikötő nélkül nem fordulnak elő, tehát lexikai alakjuk arra is predestinálja őket, hogy az imperfektív-perfektív aspektuális oppozíció perfektív pólusán helyezkedjenek el: *megbetegedik, elszomorodik, felmérgesedik* – **betegedik, *szomorodik, *mégmesedik*. Nagyritkán az igeikötős változat „hiányzik” (*hüvösödik, hidegedik*). Nagyobbik hányaduk ellenben igeikötő nélkül és igeikötővel egyaránt előfordul (*feketedik* – *megfeketedik, halkul* – *lehalkul, hangosít* – *felhangosít, gyorsul* – *felgyorsul* stb.), tehát látszólag morfológiailag jelölt aspektuális oppozíciót alkotnak, amely szintaktikai úton módosítható. (A témáról többek között Gyuris–Kiefer 2008.)

A problémakör persze ennél jóval szerteágazóbb, mégpedig az ugyanazon alapigéhez társult eltérő igeikötőknek köszönhetően: a származékok ugyanis hol egymással rokon jelentést hordoznak, és argumentumaik is azonosak (*elcsendesedett a társaság; lecsendesedett a társaság*), máskor az új igeikötő új jelentést és argumentumokat eredményez (*megmelegítette a levest; bemelegítette az izmaít*). A rokon és eltérő jelentések létrejöttét nehezen követhető aspektuális mozgások is kísérik.

Hogy példaként érzékeltessem: a *melegedik* az alábbi két mondatban egyaránt jelöli a melegebbé válás folyamatát: *Az idő melegedik – A leves melegedik a tűzhelyen.* A kellő fok elérését, vagyis a 'meleg lett' állapotváltozást az első mondatban a *fel-* igeekötő, a másodikban viszont a *meg-* jelenti meg: *Az idő felmelegedett – A leves megmelegedett.* A *melegedik* folyamatnak tehát az argumentumoktól függően legalább két perfektív változata van: *megmelegedik, felmelegedik.* Van viszont *kimelegedik* lexémánk is, amely igeekötője nélkül nem használatos, sőt az igeekötő hátravetése sem ad elfogadható imperfektív szituációt: *?János két órán keresztül melegedett ki.*

Az igeekötő nélküli (fokozatos állapotváltozást kifejező) imperfektív és az igeekötős (állapotváltozás bekövetkeztét jelző) perfektív és igeekötős melléknévi derivátumok aspektuális jellemzőinek leírása nem célja dolgozatomnak, ezért viszonyuk értelmezésének lehetséges útját jelölöm csak ki a továbbiakban. Ugyancsak nem tudok foglalkozni azokkal az esetekkel, amikor az imperfektív párnak csak egyik tagja perfektíválható: *csinosodik, csinosít – kicsinosít, kisebbedik, kisebbít – lekisebbít, lekicsinyít.* Aspektuális viselkedésüket tekintve a tárgyalt igeeknek három fő típusát különítem el: 1. imperfektív-perfektív oppozíciót alkotók; 2. csak perfektív alakban létezők; 3. igeekötő nélküliek. A látszólag egyszerű rendszer egy-egy csoporton belül több egymástól sem független altípust foglal magába. A kiindulópontom az elválasztásukban az a tény volt, hogy a melléknévi tövű igeik igen magas százalékban perfektíválhatók *meg-* igeekötővel, vagyis kijelenthetjük, hogy tipikus perfektíváló igeekötőjük a *meg*.

Az imperfektív-perfektív oppozíciót alkotók 1a) altípusába (lásd az alábbi táblázatot) az „egy igeekötős” igéket sorolom, vagyis azokat, amelyek nagyrészt a kiüresedett, grammatikalizálódott *meg-*nek köszönhetően jönnek létre, és a prefixum nélküli, valamint az igeekötős pár „szabályos” aspektuális oppozícióba állítható: *drágul, drágít – megdrágul, megdrágít; gazdagodik, gazdagít – meggazdagodik, meggazdagít; fiatalodik, fiatalít – megfiatalodik, megfiatalít; hosszabbít, hosszabbodik – meghosszabbodik, meghosszabbít* stb.

1a)

$$V_1 - \text{Pref}_{\text{meg-}} V_1$$

A még mindig „egy igeekötős” 1b) igéinél nem a *meg-*, hanem más igeekötők játsszák a perfektíváló szerepet (történetileg gyakran átvéve a *meg-* funkcióját). Így a negatív jelentésű töveknél az *el-* (*durvul – eldurvul; lustul – ellustul; rútit – elrútit; szegényedik – elszegényedik, elszegényít*), még ritkábban az irányjelentésüket megőrzöttek: *bővül, bővít – kibővül, kibővít; csinosít, kicsinosít; egyszerűsödik, egyszerűsít – leegyszerűsödik, leegyszerűsít; hangosít – felhangosít; hígul, hígít – felhígul, felhígít; józanodik, józanít – kijózanodik, kijózanít; szélesedik, szélesít – kiszélesedik, kiszélesít; frissül, frissít – felfrissül; gömbölyödik – kigömbölyödik; lassul, lassít – lelassít, lelassul.*

1b)

$$V_1 - \text{Pref}_{\text{el-ki-/be-/fel-/le-}} V_1$$

Az 1c) alcsoportba a „több igeekötős” folyamatos-perfektív párok kerültek. α típusuknál az állapotváltozás bekövetkeztét a *meg-*gel „konkuráló” igeekötők közül az *el-* fejezi ki. Ilyenkor az imperfektív alapigékhez két igeekötős rendelhető, amelyek között intenzitásbeli különbség van az *el-*es javára. Mint látjuk, az inchoatív és kauszatív-inchoatív változatok nem alkotnak szabályszerű párokat: *megbutul/elbutul, elbutít; megcsúnyul/elcsúnyul, elcsúnyít; meggömbül/elgömbül, meggömbít/elgömbít; meghülyül/elhülyül, meghülyít/elhülyít; megkékül/elkékül, megöregedik/elöregedik, megöregít; megszőrkül/elszőrkül, megszőrkít/elszőrkít; megvékonyodik/elvékonyodik, megvékonyít/elvékonyít.*

A *meg-*gel hasonló szerepben társulhatnak az alapigékhez az irányjelentést még megtartó *fel-*, *le-*, *ki-*, *be-* stb. igeekötők is egyező vagy eltérő argumentumokkal (β pont a táblázatban). Ilyenkor a két derivátum között az a különbség, hogy az utóbbiak – a metaforizációs folyamatoknak köszönhetően – vizualizálják vagy fogalmi körökhöz kapcsolják a változásokat (az igeekötők képzői funkciója és a metaforizációs folyamatok kapcsolatáról lásd Szili 2003, 2005a,b). Példák: *megélnkül, megélnkít – felélnkül, felélnkít* (A JÓ, A POZITÍV FENT VAN); *megnedvesít, benedvesít* (A TELJESSÉG BENT VAN); *megmelegedik – felmelegedik, megerősödik, megerősít – felerősödik, felerősít, meggyorsít – felgyorsul, felgyorsít* (A SOK/A TÖBB FENT VAN); *megrövidül, megrövidít – lerövidül, lerövidít,*

megsoványodik, lesoványodik (A KEVÉS LENT VAN); *megfehéredik, mefgehérít – kifehéredik, kifehérít, fakul, fakít – kifakul, kifakít* (A DOLGOK KONTÉNEREK, AMELYEKBŐL MÁS TÁRGYAK, SZÍNEK TÁVOZHATNAK); *megrészegedik, megrészegít – lerészegedik, lerészegít* (AZ ERKÖLCSTELEN, A ROSSZ LENT VAN).

1c)

$$\alpha) V_1 - \text{Pref}_{\text{meg-}} V_1 \approx \text{Pref}_{\text{el-}} V_1$$

$$\beta) V_1 - \text{Pref}_{\text{meg-}} V_1 \approx \text{Pref}_{\text{fel-/le-/ki-/be-}} V_1$$

A kisebb csoportosulást jelentő 1d) altípus tagjai abban különböznek az előzőktől, hogy nincs *meg*-es perfektív változatuk, így a különféle metaforákhoz köthető más-más igekötős változatok fejeznek ki (azonos vagy más argumentumokat kívánva) perfektív állapotváltozásokat: *elhalkul, elhalkít – lehalkul, lehalkít; felkerekít – kikerekít; elmélyül, elmélyít – kimélyül, kimélyít*. Mondattal illusztrálva: *A madarak elhalkultak* (A MEGSEMMSÜLÉS TÁVOLODÁS); *Halkítsd le a zenét!* (A KEVESEBB LENT VAN).

1d)

$$V_1 - \text{Pref}_{\text{el-/fel-/le-/ki-/be-}} V_1 \approx \text{Pref}_{\text{el-/fel-/le-/ki-/be-}} V_1$$

A 2. típus igéinek csak igekötős szótagi változatuk van. Bár morfológiai felépítésük transzparens, az igei tövüket eltérően kell megítélnünk. A 2a) alcsoportba tartozóknak nincs imperfektív alapigéjük. Az ágens akaratától független irreverzibilis fizikai (*megsántul, megsüketül, megvakít, megvakul, megnémul, megbetegedik, kicsorbul, kicsorbít, megbolondul, megbolondít*) vagy lelki állapotváltozásokat írnak le: *megbokrosodik, megkótyagosodik, megmakrancosodik, felbátorodik, megmámoreosodik, megrészegül, feldühösödik, lealjasodik*. Ez utóbbiak kauzatív-inchoatív változatai okozó ágens esetén igekötő nélkül is előfordulhatnak: *dühösít, részegít, bátorít*. Sőt vannak köztük olyanok, amelyek igekötő nélkül más jelentésben használatosak: *Csak bolondítja azt a lányt; Bolondul ezért az együttesért*.

2a)

$$\emptyset - \text{Pref}_{\text{meg-/el-/fel-}} V_1$$

$$V_1 - \text{Pref}_{\text{el/ki/be/fel/le}} V_1$$

A 2b) az alcsoport igéinek ezzel szemben elméletben van igekötő nélkül alakjuk, mégpedig az 1. csoportosulás alapigéi, de a szokásos szintaktikai megoldással (az igekötő hátra vetésével) sem tehetők imperfektívvé: *kimelegedik, kimelegít, bemelegít*. Ez mondható el azokról az *el*-es lelkiállapot-változást megjelenítő lexémákról is, tövei fizikai folyamatokat jelenítenek meg, és igekötővel perfektíválhatók: *a vászon fehéredik a naptól / a vászon kifehéredik a naptól – *Anna fehéredik ijedtében*. A kauzatív-inchoatív alakok kisebb száma itt érthető, hiszen az ágens akaratától független változásokról van szó: *elfehéredik, elgyengül-elgyengít, elhalványul, elkeseredik-elkeserít, ellágyul-ellágyít, elsárgul, elsavanyodik, elszomorodik-elszomorít, elszűrkiül, elvakul-elvakít, elvörösödik, elzöldül*.

2b)

$$\emptyset - \text{Pref}_{\text{meg-/el-/fel-}} V_1$$

$$(V_1) - \text{Pref}_{\text{el/ki/be/fel/le}} V_1$$

Sajátos csoportot alkotnak az igekötő nélküli melléknévi származékok. Közös formai vonásuk, hogy néhány kivételtől eltekintve képzettek, ellátottságot jelölő *-s-t* vagy fosztóképzőt tartalmaznak: *hidededik, korszerűsít, hűvösödik, magyarosít, németesít, iparosít, lombtalanít, portalanít*. A saját gyűjtésem alapján elég szép számban léteznek: *zöngéltenedik, zöngélténít, függetlenedik, függetlénít, szórtelenedik, szórtelenít, csírátlanít, szagtalanít, ártalmatlanít* stb. A magyarázat feltehetőleg az lehet, hogy a negatív jelentésű fosztóképzős igék kizárólagos igekötője az *el-*, itt viszont semleges folyamatokról van szó (a melléknévi tövű *-tlAn* képzésről lásd H. Varga Márta 2006: 81–90). Kiefer az aspektuálisan kétértelmű terminust használja rájuk (Kiefer 1995: 832–3).

4. Összegzés. Írásom az inchoativumoknak nevezett melléknévi igei származékok által felvetett kérdések megválaszolásához szolgált adalékokkal. A külföldi szakirodalomra is támaszkodva, de az igeosztály magyar nyelvre jellemző sajátosságait figyelembe véve kitágítottam a fogalmat az állapotváltozást, állapotváltoztatást vagy az állapotváltozás fokozatos megvalósulását, megvalósítását kifejező inchoatív–kautatív-inchoatív igeosztályra, és ezzel elválasztottam őket a kezdést kifejező ingresszív igeiktől: *elkomolyodik, elkomorul*. Noha elfogadom a képzési mód termékeny voltát, kísérletet tettem morfológiai-szemantikai szabályainak körbehátrólására. További feladat az univerzálégyanus inchoatív–kautatív-inchoatív igeosztályok, illetve a csak inchoatív (*durvul*) és csak kautatív (*csinosít*) alakban előforduló körének pontos megállapítása, az ehhez szükséges módszerek kidolgozása. A szemléleti aspektushoz való viszonyuk összetett volta nemcsak jól példázza az igeosztályok igei lexikont, a morfológiát, a szintaxist érintő jellemzőit, de az aspektus kettős természetét a magyar nyelvben, nagyrészt morfológiai jegyekre épülését, kisebb részt a szintaktikai tényezők általi befolyásoltságát. E témában fontosnak tartom a 3. fejezetben vázolt rendszer nagyobb korpuszon történő ellenőrzését, de több rész kérdés tisztázását is, így az inchoatív–kautatív-inchoatív formák eltérő aspektuális viselkedésének a feltárását.

SZAKIRODALOM

- Binnick, Robert I. 1991. *Time and the Verb. A Guide to Tense and Aspect*. Oxford University Press, Oxford.
- Bolinger, Dwight 1972. *Degree Words*. Mouton, the Hague.
- CorpGr. = *Corpus Grammaticorum Linguae Hungaricae veterum*. (Kiadta Toldy Ferenc.) Magyar Tudományos Akadémia, 1866, Pest.
- Dahl, Östen 1985. *Tense ad Aspect Systems*. Blackwell, Cambridge, MA, Oxford.
- Debrecezeni Grammatika 1795. *Magyar grammatika, mellyel készített Debreczenben egy magyar társaság*. Béts.
- Dixon, Robert Malcolm Ward 1982. Where have all the adjectives gone? In: Dixon, R. M. W. *Where have all the adjectives gone? And other Essays in Semantics and Syntax*. Walter de Gruyter Mouton, Berlin, 1–62.
- Dixon, Robert Malcolm Ward 2004. Adjective classes in typological perspective. In: Dixon, R. M. W. – Aikhenvald, Alexandra (eds.): *Adjective Classes. A Cross-Linguistic Typology*. Oxford, Oxford University Press, 1–49.
- Dowty, David. 1979. *Word meaning and Montague Grammar*. The Netherlands: D. Reidel Publishing Company, Dordrecht.
- Egg, Markus 1994. *Aktionsart und Kompositionalität*. Studia Grammatica XXXVII. Akademie Verlag, Berlin.
- Földi János 1912. *Földi János Magyar grammatikája*. Közzéteszi Gulyás Károly. Budapest.
- Fülei-Szántó Endre 1980. Gondolatok az akciómínőség és az igeosztály rendszerének összefüggéséről. *Nyelvtudományi Értekezések*. 329–32.
- Gyuris Beáta – Kiefer Ferenc 2008. Az igei lexikai ábrázolása és az eseményszerkezet. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan IV. A szótár szerkezete*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 229–67.
- Haspelmath, Martin 1993. More on the typology of inchoative/causative verb alternations. In: Bernard Comrie – Maria Polinsky: *Causatives and transitivity*. Amsterdam/Philadelphia, John Benjamin Publishing House, 87–111.
- Hay, Jennifer, Christopher Kennedy, and Beth Levin. 1999. Scalar structure underlies telicity in “degree achievements”. *Proceedings of SALT 9*.
- Isačenko, A. V. 1962. *Die russische Sprache der Gegenwart. Teil I. Formenlehre*. Niemeyer, Halle.
- Kennedy, Christopher 2007. Vagueness and Grammar: The Semantics of Relative and Absolute Gradable Adjectives. *Linguistics and Philosophy* 30: 1–45.
- Kiefer Ferenc 1983. *Az előfeltevések elmélete*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kiefer Ferenc 1995. *Strukturális magyar nyelvtan. 1. Mondattan*. 2. kiad. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kiefer Ferenc 2006. Az igeosztály igei alkotása. In: Bajor Péter – Kiefer Ferenc – Náray-Szabó Gábor – Pál József (szerk.): *Magyar nyelv*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 42–3.
- Kiefer Ferenc 2006. *Aspektus és akciómínőség*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kiefer Ferenc – Ladányi Mária 2000. *Strukturális magyar nyelvtan. 3. Morfológia*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 475–80.
- Kim, Kyumin. 2009. Two Types of Inchoatives in Korean. *Language Research* 45: 231–55.
- Labelle, Marie 1992. Change of state and valency. *Journal of Linguistics*. 375–414.
- Levin, Beth – Rappaport Hovav, Maika 1995. *Unaccusativity: At the syntaxlexical semantics interface*. MA: The MIT Press, Cambridge.

- Lin, Jimmy 2004. Are Degree Achievements Really Achievements? *Proceedings of the 9th International Symposium on Chinese Languages and Linguistics (IsCLL-9)*, November 2004, Taipei, Taiwan.
- Michaelis, Laura A. 2002. *Aspectual Grammar and Past-Time Reference*. Routledge, New York.
- Nedjalkov, Vladimir, P. – Sil’nickij, Georgij, G. 1969. Tipologija morfológicseszkogo i leksicseszkogo kauzativov. In: Holodovics, Alekszandr, A. (ed.): *Tipologija kauzativnih konztrukcij: Morfológicseszkij kauzativ*. Nauka, Leningrad.
- Németh Boglárka 2011. Az állapotok aspektuális kategóriájáról. *Magyar Nyelv* 107: 428–52.
- Parsons, Terence 1990. *Events in the semantics of English: A study in subatomic semantics*. MA: The MIT Press, Cambridge.
- Pátrovics Péter 2004. *Az aspektus története és tipológiája*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Pete István 1983. Az igezemlélet, a cselekvés megvalósulásának foka, a cselekvés módja és minősége a magyar nyelvben. *Magyar Nyelv* 79: 137–49.
- Piñón, Christopher, 2001. A Finer Look at the Causative-Inchoative Alternation. In: R. Hastings – B. Jackson – Z. Zvolenszky (eds): *SALT XI*, Cornell University, Ithaca, NY, 346–64.
- Poupynin, Youri A. 1999. *Interaction between aspect and voice in Russian*. Lincom Europa, München.
- Simonyi Zsigmond 1895. *Tüzetes magyar nyelvtan történeti alapon*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Smith, Carlotta 1991. *The Parameter of Aspect*. Kluwer, Dordrecht.
- Szili Katalin 2003. A *ki* igeekötő jelentésváltozásai. *Magyar Nyelv* 99: 163–88.
- Szili Katalin 2005a. A *be* igeekötő jelentésváltozásai I. *Magyar Nyelvőr* 129: 151–64.
- Szili Katalin 2005b. A *be* igeekötő jelentésváltozásai II. *Magyar Nyelvőr* 129: 282–99.
- Temesi Mihály 1961. Az ige. In: Tompa József (szerk.): *Leíró magyar nyelvtan I*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 201–11.
- Tenny, Carol 1992. The Aspectual Interface Hypothesis. In: Ivan A. Sag – Anna Szabolcsi (eds.): *Lexical matters*. CSLI Publications, Stanford, California, 1–27.
- Tham, Shiao Wei 2013. Change of state verbs and result state adjectives in Mandarin Chinese. *Journal of Linguistics* 49: 647–701.
- Todorov, Tzvetan – Ducrot, Oswald 1975. *Enzyklopädisches Wörterbuch der Sprachwissenschaft*. Frankfurt am Main.
- H. Varga Márta 2006. *A magyar fosztó-és tagadóképző*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Velcsov Mártonné 1971. Az ige. In: Bencédy József – Fábíán Pál – Rác Endre – Velcsov Mártonné: *A mai magyar nyelv*. (Szerk. Rác Endre.) Tankönyvkiadó, Budapest, 17–24.
- Vendler, Zeno 1957. Verbs and times. In: *Linguistics in Philosophy*. Cornell University Press, Ithaca, New York.
- C. Vladár Zsuzsa (ford.) 2004. *Szenczi Molnár Albert Új magyar grammatika, Novae Grammaticae Ungaricae*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.

Szili Katalin

egyetemi docens
ELTE, BTK

Magyar mint Idegen Nyelv Tanszék

SUMMARY

Szili, Katalin

On inchoatives and deadjectival verbs in Hungarian

This paper raises three problems with respect to deadjectival derivatives in Hungarian. 1. It presents some controversial interpretations of inchoatives in traditional work and in the more recent literature on verbal aspect. A new definition is offered, based on the international literature and the peculiarities of that group of verbs in Hungarian. The definition involves subgroups of verbs expressing change of state, modification of state, or the gradualness in change/modification of state. 2. It makes an attempt to circumscribe the morphological and semantic regularities of the type of derivation at hand. 3. It touches upon the relationship between inchoative or causative-inchoative verbs and verbal aspect, and systematises possible versions of the occurrence of verbs with or without a preverb as imperfective or perfective predicates.

Keywords: inchoative, change of state, Aktionsart, aspect, adjective